

PARTICULAR ISSUES OF SOCIAL PHILOSOPHY

DOI: 10.46340/ephd.2022.8.4.2

Viktoriya Timashova, ScD in Political Science

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5717-9476>

National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov, Ukraine

ISSUES OF FURTHER EXISTENCE OR IMMEDIATE LOSS OF THE HUMAN CIVILIZATION: A SPHERE ASPECT

Вікторія Тімашова, д. політ. н.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна

ПИТАННЯ ПОДАЛЬШОГО ІСНУВАННЯ АБО НЕМИНУЧОЇ ЗАГИБЕЛІ ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: СФЕРНИЙ АСПЕКТ

In our opinion, in the proposed article we choose the most important spheres of social life in which processes that can affect the further existence or death of humanity are taking place. These are political, ecological, informational, social, and spiritual spheres, in which we highlight key problem markers that need to be paid attention to in order to develop survival strategies and take the necessary measures for their implementation. In the political sphere the successful completion of the 20th century was provided by an effective agreement on the non-use of nuclear weapons, treaties on their non-proliferation, banning their tests in three environments, etc. Today, the real threat is that it's increasingly difficult to distinguish a «hot» war from a «cold one», as the wars in Ukraine and Syria confirm. First of all, the ecological sphere is a safe environment. We take more and more resources from the Earth which leads to huge amounts of garbage and toxic substances. This causes climate change and may result in the demise of human civilization. As far as the information sphere is concerned the modern era acts as a machine for recycling not only nature, and culture but also mankind itself. The spread of electronic and computer means of communication develops a model, palliative thinking on a «mosaic» basis, which eliminates rigid value and semantic constructs. In the social sphere, the distribution of public wealth is unfair: the overwhelming minority of society enjoys all the benefits of civilization but receives a salary for what it has done, which is barely enough to satisfy the most basic needs. For the spiritual sphere the most important thing today is to observe the law of techno-humanitarian balance, namely: the higher the power of production and military technologies, the more advanced means of cultural regulation are necessary for the preservation of society. In this context, effective means of non-confrontational solidarity, tolerance, and readiness to understand other people's values and interests are being developed.

Keywords: sphere of social life, political sphere, nuclear weapons, ecological sphere, fertility problem, climate change, information sphere, information wars, social sphere, justice, spiritual sphere, humanism.

У другому десятилітті ХХІ століття шанси Земної цивілізації пережити ХХІ століття оцінювались як 50:50, що відповідало висновкам багатьох дискусій на цю тему¹. Події дійсно стали розвиватися за несприятливим сценарієм, що дозволяє дійти висновку: навряд чи процеси, що сьогодні відбуваються в основних сферах суспільного життя, створять умови для формування

¹ Назаретян, А. П. (2016). Интрига «конца истории». *Общественные науки и современность*, 4, 142-146.

в майбутньому космічного розуму, що передбачає перехід свідомості людства на новий якісний рівень.

Вважаємо, що найбільшу загрозу являють процеси, що відбуваються в політичній, екологічній, інформаційній, соціальній і духовній сферах суспільного життя. Ядерна війна (політична сфера), інформаційні війни (інформаційна сфера), питання соціальної справедливості, невирішення яких може призвести до глобальних масових заворушень (соціальна сфера), падіння рівня моралі вкупі зі всездозволеністю (духовна сфера) – з великою ймовірністю можуть викликати безпрецедентну екзистенційну кризу, яка стане синергетичним результатом взаємодії названих сфер. Отже, *метою* статті є встановлення попереджувальних маркерів щодо необхідних заходів, вжиття яких у зазначених сферах суспільного життя сприятиме відверненню загибелі людства.

Історія людської життєдіяльності є історією пошуку гармонії сфер суспільного життя, органічної єдності людини і природи, людини й суспільства, людини і людини. Протягом історичного часу відбувається процес осмислення, конституювання (встановлення змісту, визначення складу, особливостей) поняття сфер суспільного життя і процесів, що там відбуваються.

Сьогодні актуалізується пізнавальний інтерес до так званої «піраміди потреб Маслоу», яка – у значно оновленій проекції – визначає основні матеріальні та нематеріальні потреби людини. На думку Абрахама Маслоу (1908-1970 рр.), матеріально-об'єктивною базою розгортання процесу життєдіяльності людини є її життєво первинні потреби, без задоволення яких немає власне й життя. Маслоу акцентується на особливій групі потреб, – піднесенських (духовних), або ж потреб людини у самовираженні та соціальному захисті. Різноманітна гама людських інтересів є не чим іншим, як прагненням зусиль і дій людини реалізувати означені потреби¹.

Саме при реалізації різноманітних потреб людини розпочинається диференціація людей на соціальні групи, асоціації, партії і т. п. При цьому сучасний суспільний розвиток (як єдність індивідуального та колективного начал) спрямовується на забезпечення умов для збереження і розвитку самого соціуму, на реалізацію здібностей індивідів, задоволення їх потреб і, в підсумку, зводиться до цілісної взаємопов'язаності між собою сфер, систем, підсистем та інших «ділянок» життєдіяльності людей². Кожна з них має свою структуру, функції, завдання, характерні риси, кожна формується, розвивається, переформатовується на основі власного, неповторного природного, соціального, економічного, духовного, культурного середовища, зовнішніх і внутрішніх обставин, досвіду, традицій тощо.

Отже, *сфера, за* визначенням професора Івана Варзара, – «це царина буття людей, в якій вони об'єктивують свої потреби та інтереси, ставлять до реалізації повсякденні й перспективні життєві цілі, завдання і проблеми, розгортають нескінченну взаємодію з приводу чогось важливого й вартого у своєму житті»³.

Політична сфера і ядерна зброя. У політичній сфері надважливим є те, що політики ухвалюють рішення, які впливають не тільки на життя певної країни, а й на людство загалом. Це відбувається завдяки тому, що рушійною силою політики є влада – інструмент розподілення різноманітних цінностей у суспільстві.

Із винаходом ядерної бомби 1945 року світ змінився і з цього ж року несподівано мало кордонів було змінено шляхом відвертої агресії, а більшість країн припинили використовувати війну як стандартний політичний засіб досягнення своїх цілей. Після Хіросіми, – вважає Ной Ювал Харарі, – «люди перестали боятися, що націоналізм (конфронтація «ми – вони») спричинить не просто війну, – вони почали боятися, що це буде *війна ядерна*. Повне знищення загострює почуття людей, і здебільшого саме завдяки атомній бомбі сталося неможливе – націоналістичний джин принаймні наполовину був загнаний назад у пляшку»⁴.

Сьогодні вирішальною умовою збереження планетарної цивілізації стає освоєння людьми стратегічних смислів, вільних від групової конфронтації. Успішне завершення ХХ ст. було забезпечено ефективною угодою між амбітними наддержавами про незастосування першими ядерної зброї, договорами про її нерозповсюдження, про заборону її випробувань у трьох середовищах, а

¹ Маслоу, А. (1997). *Психологія бытия*. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 86-87.

² Дюверже, М. (1997). Политические институты и конституционное право. *Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах*. Москва, 2, 106.

³ Варзар, І. (2014). *Сфера. Політологія. Навчальний енциклопедичний словник-довідник*. Львів, 647.

⁴ Харарі, Ю. Н. (2018). *21 урок для 21 століття*. Київ: Форс Україна, 149.

пізніше – й про міжнародні екологічні заходи. З цього часу ядерна зброя підняла ставки та змінила фундаментальну природу війни і політики.

Тим часом, реальна загроза може полягати в тому, що сьогодні все важче відрізнити «гарячу» війну від «холодної», що підтверджують війни в Україні та Сирії. Свого часу англійський поет Томас Еліот (1888-1965 рр.) попереджав, що «світ закінчується не вибухом, а схлипом».

Екологічна сфера: зміна клімату і народжуваність. Потреби людини в екологічній сфері – це, насамперед, безпечне довкілля. Ми відбираємо у Землі все більше ресурсів, які обертаються на величезні обсяги сміття й отруйних речовин, змінюючи склад повітря, ґрунту, підземних і наземних вод. І все це за короткий час змінює саме людина, людська діяльність. Найгіршим результатом при цьому є *зміна клімату*, що дуже ймовірно може призвести до загибелі людської цивілізації. Навіть якщо людська цивілізація виробить механізми пристосування до таких умов, неможливо передбачити, у скільки жертв обійдеться така адаптація.

Вітчизняний вчений і філософ Сергій Подолинський (1850-1891 рр.) висловлював думку про те, що причини людських бід і негараздів (злидні, голод, хвороби, зростання рівня смертності і т. ін.) полягають у тому, що Земля-матінка не «бездонна бочка, вона може прогодувати тільки визначену кількість людей. І якщо до цього ставитися бездумно (здійснювати безупинний технічний прогрес, безконтрольно розмножуватися, то вона перестане бути годувальницею»¹. Безконтрольне зростання населення, накопичення генетичного вантажу через ефективне скорочення рівня смертності, наростаючий тиск на природу – це далеко не повний перелік тенденцій, що сьогодні мають наслідком усвідомлення людством цієї проблеми, яке запроваджує в таких багатонаселених країнах, як Китай та Індія, програми щодо зменшення рівня народжуваності.

На противагу цьому, лауреат Нобелівської премії у галузі економіки Фрідріх Хайек (1899-1992 рр.) показав, що зростання населення становить загрозу тільки тоді, коли випереджає внутрішню диференціацію суспільства, примноження функцій у системі поділу праці, тобто коли зростає кількість «однакових людей». Простий закон Мальтуса, що пов'язує між собою всього два параметри, – чисельність населення і доступні ресурси, втрачає силу там, де збільшується число «різних людей», забезпечується примноження взаємодоповнюючих послуг, а відходи одних виробництв стають сировиною для інших. При цьому зростаюча кількість виробників знаходить своє місце в системі, не збільшуючи навантаження на природні ресурси. У цьому випадку зростання населення, призводячи до його подальшої диференціації, може створити умови для ще більшого зростання населення, і протягом невизначеного часу його приріст, що пришвидшується природним чином, може бути попередньою умовою для будь-якого просування цивілізації як в матеріальній, так і духовній сферах².

Екологічний виклик насамперед стосується емісії в атмосферу Землі парникових газів, яку спричиняє людська діяльність, що має наслідком підвищення середньої глобальної температури. Найгіршими наслідками буде те, що можуть бути затоплені значні території і місця проживання великої кількості людей: люди будуть змушені лишати свої домівки, що може призвести до хаосу, хвороб, соціальних загострень і т. п..

У зв'язку з ймовірним настанням цих подій людству вже сьогодні швидкими темпами треба стимулювати заміщення викопних горючих копалин, замінюючи вироблення енергії альтернативними джерелами й новими «чистими» технологіями. Але заради ефективності зазначених дій це потрібно робити не тільки в розвинених країнах, а й глобально по всьому світу.

Інформаційна сфера і новий історичний розвиток. У постіндустріальному (постмодерному) суспільстві, сутнісною ознакою якого є посилення соціальної мобільності, що зумовлено входженням суспільства в якісно новий етап науково-технічної революції, зростає значення сучасної інформації, телекомунікаційних систем, суцільної автоматизації, роботизації тощо. Американський соціолог Деніел Белл (1919-2011 рр.), який запропонував концепцію постіндустріального суспільства, визначав його як суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважаючого виробництва товарів до виробництва послуг³.

Сьогодні ми живемо у світі, – переконаний Георгій Почепцов, – «рівень розвитку якого дуже пов'язаний з тим, яким чином ми зберігаємо і застосовуємо інформацію. Суто людські способи (індивідуальна пам'ять і просто бесіда між двома людьми) в якийсь період стали заважати розвитку

¹ Каныгин, Ю., Кушерец, В. (2010). *Библия и наука: в прошлом, настоящем и будущем*. Киев: АРИЙ, 190-191.

² Хайек, Ф. А. (1992). *Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма*. Москва: Новости, 210.

³ Bell, D. (1967). Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest*, 7, 102-118.

людства. Виникла зовнішня пам'ять у вигляді текстів й потрібної для цього писемності, яка вивільнила біологічну пам'ять людини від непотрібного навантаження»¹.

Потрібно говорити й про те, що сучасна інформаційна епоха виступає як машина утилізації не тільки природи, культури, а й самої людини, взявши за мету переведення наявної інформації з описового стану в технологічний. Ті інформаційні пласти культури, що не піддаються процедурам такого «переведення», визнаються в кращому випадку як пережиток, у гіршому – як непотрібне сміття. Згадаємо оповідь класика фантастичної літератури Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом», в якій йдеться про знищення культурного надбання попередніх поколінь: класичні твори в кращому випадку залишаються у вигляді конспектів на кілька сторінок, а то і кількох рядків. Але на час виходу цього твору у 50-х рр. XX століття це дійсно сприймалася як стовідсоткова фантастика.

До того ж, поширення електронних засобів зв'язку, не може не позначитися на типі світосприйняття людини, оскільки розвиває модельне, паліативне мислення на «мозаїчній» основі. За логікою речей, відповідна організація семантичного простору повинна вибракувати жорсткі ціннісні смислові конструкти, що мають авторитет, напрацьований сотнями і тисячами років.

Свого часу італійський письменник і філософ Умберто Еко (1932-2016 рр.) писав: «Якщо в наші часи диктатура й може виникнути, то це буде *диктатура інформаційна*, а не політична. Протягом вже більше п'ятидесяти років усі тільки й говорять про те, що в сучасному світі – за винятком країн, що розвиваються, – для того щоб здійснити державний переворот, немає потреби використовувати танки, достатньо лише захопити радіо- й телевізійні станції»². Це добре усвідомлювали більшовики, коли здійснювали у 1917 році «жовтневий переворот» у Росії.

XXI століття обіцяє стати безпрецедентним за драматизмом. Згідно з «оптимістичними» прогнозами, ефективне продовження інформаційної революції поставить людство перед проблемами, які не мають прямих аналогій у попередній історії, а, отже, це може бути зовсім інший історичний розвиток.

Соціальна сфера і справедливість. У сучасному глобальному світі розподіл суспільних багатств є несправедливим, не співмірним із витраченою на їхнє продукування працею: переважна меншість суспільства користується всіма благами цивілізації, а переважна більшість людей працює по 10-14 годин на добу, отримуючи за зроблене мізерну платню, якої ледь вистачає на задоволення основних потреб. Але, – вважає Сергій Грабовський, – лише поодинокі науковці й політики, такі, як німецький соціолог Макс Вебер (1864-1920 рр.), висловлювали сумнів, що із соціальною справедливістю виглядає не все так просто. Адже вона, *по-перше*, не може зводитися до перерозподілу матеріальних благ і, навіть, до скасування бар'єрів між суспільними класами та групами. *По-друге*, справедливість пов'язана не тільки із соціальним статусом людини, а й з її особистісними якостями і відповідним типом трудової етики. *По-третє*, в різних типах суспільства існують істотно відмінні поняття справедливості, тому до цього феномену слід підходити історично. Нарешті, за певних обставин прагнення встановлення соціальної справедливості може призвести до куди більшої несправедливості, ніж раніше. Крім того, соціальна справедливість нерозривно пов'язана з національною, релігійною та гендерною і на це потрібно зважати³.

Нині Об'єднані Нації декларують новий етичний імператив поняття «соціальна справедливість», який уже не просто фігурує в політичних програмах, підручниках та словниках, – існує навіть Всесвітній день соціальної справедливості, який відзначається за рішенням ООН 20 лютого. При цьому прірва в розподілі спільно вироблених цінностей стає все ширшою і глибшою. Там, де не задоволені потреби і не реалізовані свого часу інтереси накопичуються, вони можуть з великою ймовірністю у будь-який момент, як правило, найнесподіваніший для центральної політичної влади, вибухнути страйками й охлократичними революціями.

Духовна сфера – гуманітарний розум та інтелект. Дослідження сучасних психологів і антропологів демонструють фундаментальну залежність між розвитком інструментального розуму і культурної регуляції. Свого часу ще Конфуцій доводив, що *мораль – це глибинна реальність*. Протягом тисячоліть, – стверджує Аюп Назаретян, – соціально-історичний відбір здійснювався за моделлю техно-гуманітарного балансу: суспільства, які не впоралися зі збільшенням

¹ Почепцов, Г. Г. (2019). *Когнитивные войны в соцмедиа, массовой культуре и массовых коммуникациях*. Харьков: Фолио, 82.

² Там само, 83.

³ Грабовський, С. (2013). Соціальна справедливість: вона справді є і за неї треба боротися: *Радіо Свобода* <<https://www.radiosvoboda.org/a/24905870.html>>. (2022, листопад, 15).

інструментально-інформаційної потужності, послідовно вибраковувались, а ті, кому вдавалося адаптувати якість гуманітарної культури до технологічного потенціалу, продовжували еволюцію. Стратегічну ж перспективу, становить піднесення гуманітарного інтелекту (соціокультурної регуляції) до рівня інтелекту інструментального, а не навпаки¹.

До того ж, незалежні розрахунки, проведені на стику століть вченими різних країн, показали, що близько середини XXI століття еволюція на Землі досягне екстремуму (так званої «сингулярності»), за якою проглядається грандіозна поліфуркація, тобто якісно нові зміни в розвитку людства.

У низці сучасних робіт з фізики свідомість розглядається як космічно значуща сутність, а майбутнє Всесвіту пов'язується з перспективою розвитку розуму. Зі свого боку, психологи когнітивної школи показали, що будь-які інструментальні обмеження дійсні в рамках заданої моделі, і завжди можна сформулювати метамодель, в якій некеровані константи перетворюються в керовані змінні. Це підтверджує потенційну безмежність розумного управління процесами будь-якого масштабу. Але тільки в тому випадку, якщо так само безмежно потенційним є розвиток гуманітарного розуму – здатності до саморегуляції, що є однією з найважливіших функцій відкритих динамічних систем.

Сьогодні західна культура, – переконаний Акоп Назаретян, – джерело нових технологічних реалій – забезпечила і найбільш чітко усвідомлення загрози. В її контексті відпрацьовуються ефективні засоби неконфронтаційної солідарності, виховується немислимий для релігійного середовища ступінь терпимості, готовності до розуміння чужих цінностей та інтересів. Нарешті, нею виплекана сучасна наука, яка вже встигла перерости стадію захоплення фізикою юності й перейти до гуманістичного виміру. Це зберігає за Заходом лідируючу роль при оптимальному розвитку подій, перетворюючи вистраждані їм світоглядні принципи на той стрижень, навколо якого здатне групуватися все різноманіття духовних досягнень людства. До того ж, подолання однієї еволюційної кризи – це, як правило, початок шляху до наступного витка розвитку, чим й обумовлюється зазначена приреченість суспільства на подальший прогрес. Це відбувається у міру становлення інформаційної цивілізації і припинити цей процес може тільки фізична загибель суспільства².

Висновки. Отже, функціонування відкритих динамічних систем, якими є політична, екологічна, інформаційна, соціальна, духовна та інші сфери суспільного життя, забезпечується процесами самоорганізації, що означає здатність системи самостійно підтримувати, відтворювати чи вдосконалювати рівень своєї організації при зміні зовнішніх і внутрішніх умов її існування, діяльності з урахуванням минулого досвіду, спрямовану на збереження її цілісності, підвищення стійкості, забезпечення нормального функціонування або розвитку.

Стисло окресливши проблеми, які потрібно розв'язувати у таких важливих для людства сферах суспільного життя вже сьогодні, звернемо увагу на їх визначальні маркери:

політична сфера – перманентне існування тотального ядерного конфлікту, який призводить до «розмивання» біполярного світу, множить амбіції і претензії світових центрів, що тягне за собою зростання ймовірності безконтрольного поширення зброї та виникнення нових збройних конфліктів;

екологічна сфера – це сфера, в якій реальним є сценарій самознищення. Глобальна екологічна катастрофа пов'язана, зокрема, зі змінами клімату, неконтрольованим зростанням населення, накопиченням генетичного вантажу через ефективне скорочення рівня смертності тощо;

інформаційна сфера – сукупність наскрізних векторів, що складають прогресивні зміни на всьому просторі добіологічної, біологічної та соціальної еволюції, нині виступає як логічне продовження попередніх суперечностей між живою і неживою природою, між цивілізацією і біосферою;

соціальна сфера – якщо не вдасться в достатній мірі врахувати та погодити людські потреби, то події розвиватимуться за іншим сценарієм, за якого земна цивілізація може втратити як далекі, так і ближні перспективи. Не витримавши «тест на зрілість», результатом якого є занурення в чергову кризу, наша цивілізація, як і будь-яка інша, може бути вибракованою з універсального еволюційного процесу;

духовна сфера – зростаюча роль гуманізації інтелектуального фактора докорінно змінює оцінку еволюційних перспектив цивілізації. Зустрічний розвиток поступальних тенденцій – денатуралізації

¹ Назаретян, А. П. (2016). Интрига «конца истории». *Общественные науки и современность*, 4, 142-146.

² Назаретян, А. П. (1992). Беспредделен ли человек? (Еще раз о гуманизме и его паллиативах). *Общественные науки и современность*, 5, 176-183.

живого тіла і включення біотичних компонентів в комп'ютерні мережі, подальше звільнення людського мислення від природних програм і асиміляція духовного досвіду людства штучним інтелектом – має забезпечити становлення синтетичної цивілізації та її подальшу динаміку.

І, насамкінець, цивілізація на нашій планеті досі жива завдяки тому, що люди, стаючи сильніше, врешті-решт ставали і мудрішими. Долаючи драматичні (і цілком закономірні) кризи еволюції, вони створювали більш сучасні й ефективні технології виробництва, послідовно вдосконалювали духовну культуру, мораль, право, організаційні основи, правила для владнання різноманітних внутрішньогрупових, міжгрупових і соціоприродних компромісів.

References:

1. Nazaretyan, A. P. (2016). Intriga «konca istorii» [The intrigue of the «end of history»]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost* [Social Sciences and Modernity], 4, 142-146. [in Ukrainian].
2. Maslou, A. (1997). *Psihologiya bytiya* [Psychology of being]. Moscow: Refl-book; Kyiv: Wakler. [in Russian].
3. Dyuverzhe, M. (1997). Politicheskie instituty i konstitucionnoe pravo [Political institutions and constitutional law]. *Antologiya mirovoj politicheskoy mysli. In 5 tomakh* [Anthology of world political thought. In 5 volumes]. Moscow, 2. [in Russian].
4. Varzar, I. (2014). Sfera. Politolohiya. [Sphere. Politology]. *Navchalnyy entsyklopedychnyy slovnyk-dovidnyk* [The initial encyclopedic dictionary-dovidnik]. Lviv. [in Ukrainian].
5. Harari, Y. N. (2018). *21 urok dlya 21 stolittya* [21 lessons for the 21st century]. Kyiv: Force Ukraine. [in Ukrainian].
6. Kanygin, Y., Kusherec, V. (2010). *Bibliya i nauka: v proshlom, nastoyashchem i budushchem* [The Bible and Science: Past, Present and Future]. Kyiv: ARY. [in Russian].
7. Hajek, F. A. (1992). *Pagubnaya samonadeyannost. Oshibki socializma* [Pernicious arrogance. The mistakes of socialism]. Moscow: Novosti Publishing House. [in Russian].
8. Bell, D. (1967). Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest*, 7, 102-118.
9. Pohepcov, G. G. (2019). *Kognitivnye vojny v socmedia, massovoj kulture i massovyh kommunikacijah* [Cognitive wars in social media, mass culture and mass communications]. Kharkov: Folio. [in Russian].
10. Hrabovskyy, S. (2013). *Sotsialna spravedlyvist: vona spravdi ye i za neyi treba borotysya* [Social justice: it's true and you need to fight for it]. *Radiosvoboda* <<https://www.radiosvoboda.org/a/24905870.html>>. (2022, November, 15). [in Ukrainian].
11. Nazaretyan, A. P. (1992). Bespredelen li chelovek? (Eshche raz o gumanizme i ego palliativah) [Is man infinite? Once again about humanism and its palliatives]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost* [Social Sciences and Modernity]. 5, 176-183. [in Russian].